

Діана ПРОТЧЕНКО

*здобувач вищої освіти навчально-наукового юридичного
інституту Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

ORCID: 0009-0002-8861-1668

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Міжнародне гуманітарне право (МГП) – це галузь міжнародного права, норми і принципи якої обмежують застосування насильства під час збройних конфліктів, висуваючи такі вимоги: а) щадити тих, хто не бере або припинив брати безпосередню участь у воєнних діях; б) обмежувати насильство обсягом, необхідним для досягнення мети конфлікту, а вона може полягати (незалежно від причин, через які конфлікт розпочався) лише в тому, щоб послабити військовий потенціал супротивної сторони. Незважаючи на значний прогрес, досягнутий сучасним міжнародним правом у регламентації питань застосування сили в міжнародних відносинах, збройні конфлікти залишаються повсякденною реальністю і після прийняття Статуту ООН. Характер збройних конфліктів з часом змінився: зменшується кількість класичних міждержавних воєн, проте частішими та кривавішими стають збройні конфлікти, у яких державі (або державам) протистоять недержавні збройні групи, а також ситуації, коли такі групи воюють одна з одною. Ведення збройних конфліктів залишається важливою сферою людської діяльності, що як така потребує організації та відповідного врегулювання правовими засобами. Характер правового регулювання збройних конфліктів визначається гуманними цінностями, що є спільними для всього людства та не залежать від міркувань культурного релятивізму.

Застосування МГП у часі залежить насамперед від моменту, коли починається та закінчується збройний конфлікт, а також від існування стану оголошеної війни та військової окупації. МГП починає застосовуватися з моменту, коли в ході збройного конфлікту вчинено перший ворожий акт, результати якого вимагають дії положень МГП. Отже, МГП починає діяти, щойно перша особа потребує захисту норм МГП, щойно вчинено перший збройний напад, щойно оголошено війну або ділянку іноземної території окуповано тощо. Момент завершення застосування норм МГП на практиці встановити значно важче, оскільки сучасні збройні конфлікти дуже рідко завершуються справжнім миром – значно частіше виникають нестабільні перемир'я, коли конфлікт тимчасово вщухає, щоб через певний час відновитися. Крім того, норми МГП про-

довжують застосовуватися і після припинення збройного конфлікту до моменту вирішення всіх пов'язаних із ним гуманітарних проблем. Хоч у міжнародних договорах у сфері МГП немає чіткого та однозначного правила про завершення його застосування, вони встановлюють низку моментів, з якими воно пов'язується: 1) загальне припинення воєнних дій (п. 2 ст. 6 ЖК IV, п. «b» ст. 3 ДП I) – цей критерій відповідає і звичаєвому МГП та означає, що дія норм МГП, які регулюють ведення воєнних дій, припиняється з їхнім фактичним завершенням (формальне укладення мирного договору при цьому не є обов'язковим); 2) звільнення з полону та припинення затримання (п. 1 ст. 5 ЖК III) – критерій, що стосується норм МГП, присвячених правам військовополонених та інших захищених осіб, затриманих стороною збройного конфлікту (може наставати значно пізніше припинення воєнних дій); 3) припинення військової окупації. Щодо останнього критерію договірне МГП є заплутаним. Так, ГП 1907 р. – перший міжнародний документ, що врегулював основні аспекти військової окупації, 24 не містить положень про часові обмеження його застосування, поки територія залишається окупованою. Натомість у п. 3 ст. 6 ЖК IV передбачено, що на окупованій території застосування Конвенції припиняється через рік після загального припинення бойових дій. Навіть незважаючи на довгий перелік статей ЖК IV, які окупаційна влада зобов'язана виконувати, доки триває окупація, це положення можна оцінити як невіддале та обумовлене конкретними політичними міркуваннями (зокрема, фактом окупації Німеччини та Японії). Тож п. «b» ст. 3 ДП I повернув ситуацію до норми: дія ЖК I-IV та ДП I припиняється із завершенням стану військової окупації. Така сама позиція сформована й у звичаєвому МГП[1; с.23].

Вважаємо, що можна виділити декілька етапів становлення та розвитку міжнародного гуманітарного права з питань захисту цивільного населення під час збройних конфліктів:

1) етап первинного осмислення проблеми захисту населення у війні та її первинного регулювання (XIV століття – 1864 р.). У XIV ст. таке питання було порушено при формуванні системи «картелей та капітуляцій» між командуючими ворожих армій. З 1581 по 1864 роки було укладено понад 290 таких угод. Перша така угода була підписана ще у 1393 році між кантонами Швейцарії (Сімпахська угода) та включала положення про заборону участі жінок та дітей у війні, а також щодо недоторканності поранених, поваги до їх особистості та майна [2, с. 27].

На даному етапі також здійснено доктринальний супровід даної практичної проблеми, який містився у працях тогочасних правників, філософів та теологів. Бертран Дюгеклен та Жанна д'Арк вимагали від своїх військ поваги до жінок, дітей та селян (землеробів).

Такого ж принципу дотримувалися й французькі полководці, які забороняли грабіж та жорстоке поводження з некомбатантами, в т.ч. й дітьми. Іспанський правознавець Ф. Вітторіо, до якого навіть звертався за консультаціями Карл V (імператор Священної Римської імперії в 1530 – 1556 роках з династії Габсбург-

гів), у своїй праці «Relectiones Theologicae» (1557 рік) осуджував вбивство невинних, полонених, а також тих, хто склав зброю. Приблизно в цей же період ордені монахів почали надавати допомогу й лікувати поранених та хворих, незалежно від їх приналежності до тієї чи іншої сторони [3, с. 34].

У XVII – XVIII ст. спостерігається певна гуманізація війни. Військові дії почали вести регулярні армії, а цивільне населення менше залучалося до безпосередньої участі у військових діях. Війна сприймалася вже не як смертельна боротьба двох народів, а протистояння окремих правителів. Цивільне населення не втручалося в зіткнення армій, а навпаки – відчувало захищеність.

На вищенаведеному також акцентував увагу Жан-Жак Руссо, вказавши, що: «...війна – це не відносини між людьми, а відносини між державами, коли окремі особи стають ворогами зовсім випадково і зовсім не як люди і не як громадяни, а як солдати; не як співвітчизники, а як його захисники» [4, с.27].

Такий принцип поступово закріпився і в класичній теорії, і в практиці держав. Принцип недоторканності цивільного населення можна було помітити під час «війни в мереживах» (Семилітня війна).

2) етап модернізації війни та появи нових проблем захисту цивільного населення у (1864 р. – 1899 р.). Це пояснюється тим, що наближався період науково-технічних відкриттів, а разом з тим і зростала кількість винаходів та методів, які застосовувалися при веденні війни. Тому вже з XIX ст. можна помітити зворотній процес, позаяк збільшувалися потужності вогнепальної та хімічної зброї, вибухових речовин і з'явилася зброя масового знищення, а збройні конфлікти, в свою чергу, все більше стали торкатися цивільного населення, що зумовлювало численні людські жертви.

Усе наведене і зумовило прийняття Женевської конвенції про поліпшення долі поранених та хворих воїнів у діючих арміях 1864 року, Санкт-Петербурзької декларації 1868 року.

До кінця 1864 року Женевську конвенцію ратифікували такі країни як Франція, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Норвегія, Данія та Велике Герцогство Баденське [5].

3) етап міжнародної кодифікації норм міжнародного гуманітарного права з питань захисту цивільного населення (1899 – 1949 роки). Цей процес розпочався з прийняття Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 років і Женевської конвенції 1906 року.

Міжнародний комітет Червоного Хреста, як ініціатор першої Женевської конвенції, почав реалізовувати свій давній намір щодо перегляду згаданої Конвенції під час спеціальної конференції, яка відбувалася з 11 червня по 6 липня 1906 року. Використовуючи попередній досвід, було розроблено нову конвенцію, яка складалася із 33 статей – Конвенцію про покращення участі поранених та хворих у діючих арміях від 6 липня 1906 року [6].

В Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 років знайшов своє відображення і отримав правове підґрунтя принцип гуманності [7; 8]. До преамбул двох вищезга-

даних конвенцій було включено «застереження Мартенса», яке закріплює, що у випадках, не передбачених міжнародними договорами, цивільне населення і комбатанти залишаються під захистом і дією норм міжнародного права, що впливають з усталених між цивілізованими народами звичаями, із законів людяності і потреб суспільної свідомості.

Як зазначив М. В. Герасимчук, окрім положень Гаазького положення 1907 року, не існувало жодних кодифікованих норм міжнародного гуманітарного права, що гарантували б захист цивільному населенню, яке стало жертвами збройних конфліктів у період до Першої світової війни [9].

4) сучасний етап міжнародно-правового регулювання захисту цивільного населення під час збройних конфліктів (з 1949 року по даний час). Зокрема, 12 серпня 1949 року на дипломатичній конференції, що проходила в Женеві з 21 квітня до 12 серпня 1949 року, була підписана Конвенція про захист цивільного населення під час війни, яка врегульовувала поведінку сторін під час можливо-го у майбутньому військовому конфлікті або війни.

Конвенція використовується, якщо відбувається оголошення війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, який може виникнути між двома і більше країнами підписавшими Конвенцію, навіть у тих випадках, якщо одна з них не визнає стану війни.

Конвенція має місце при всіх випадках часткової або цілковитої окупації Високої Сторони, навіть коли окупація не натрапляє на жодний збройний спротив.

Особами, що перебувають під захистом Конвенції, є ті, хто в будь-який момент та за різних обставин опиняються, у разі збройного конфлікту чи окупації, під владою сторони-агресора, громадянами яких вони не є.

Поранені та хворі, а також інваліди та вагітні жінки мають перебувати під особливим захистом.

Цивільні лікарні, які мають надавати допомогу пораненим, хворим, інвалідам та породіллям, за ніяких обставин не можуть бути жертвою нападу, і вони завжди користуються повагою сторін конфлікту й мали б перебувати під їхнім захистом.

У разі збройного конфлікту, який не містить в собі міжнародного характеру і виникає на території однієї з Сторін, кожна сторона конфлікту зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення:

1) з особами, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто horsdecombat (той, що вийшов з ладу унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поведяться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії).

Із цією метою є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння стосовно зазначених вище осіб:

а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;

б) захоплення заручників;

с) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;

д) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні.

2) підбирати поранених і хворих та надавати їм допомогу [10].

Доцільно зазначити, що в Україні прийнято та діє Кодекс цивільного захисту України. Він регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

Якщо узагальнити поняття «Цивільний захист», то це комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в воєнний період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки.

Крім того діяльність Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану після початку збройного конфлікту здійснює заходи щодо створення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права безпечних зон, організованих у спосіб, який дає змогу забезпечити захист цивільних осіб.

1. Гнатовський М.М. *Міжнародне гуманітарне право. Довідник для юристів громадських приймалень* / М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, Н.В. Хендель. – Одеса : Фенікс, 2015. – 92 с.
2. Pictet Jean S. *Le Droit Humanitaire et la Protection des Victimes de la Guerre*, Leiden, A.W. Sijthoff, et Genève, Institut Henry-Dunant, 1973, 152 pages.
3. Давид Ерік. *Принципи права збройних конфліктів*. М.: Міжнародний комітет Червоного Хреста, 2000. 718 с.
4. Арцибасов І.М. Лукашук І.І. *Право збройних конфліктів // Курс міжнародного права на 7 томах*. 6. Галузі міжнародного права. М.: Наука, 1992. 297 з.
5. *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*. Geneva, 22 August 1864. URL: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/120?OpenView>.
6. *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*. Geneva, 6 July 1906. URL: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/180?OpenView>.

7. *Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907.* URL: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195?OpenView>.
8. *Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899.* URL: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/150?OpenView>.
9. Герасимчук М. В. Еволюція норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_34096.
10. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

Протченко Діана. Етапи становлення міжнародного гуманітарного права з питань захисту цивільного населення під час збройних конфліктів

Міжнародне гуманітарне право (МГП) – це галузь міжнародного публічного права, яка застосовується під час збройних конфліктів з метою обмеження засобів та методів ведення воєнних дій.

Ця галузь права спрямована на захист цивільного населення від впливу збройного конфлікту та тих, хто припинив брати участь у воєнних діях. МГП покликане на обмеження наслідків конфліктів, виходячи з міркувань гуманності.

Принцип гуманності є найбільш загальним принципом у міжнародному гуманітарному праві, він об'єднує всі положення у логічно побудовану систему норм, які застосовують під час збройних конфліктів і тісно пов'язані з суміжними галузями міжнародного права.

У статті здійснюється аналіз міжнародного регулювання захисту цивільного населення під час збройних конфліктів. Визначаються основні міжнародні акти щодо захисту цивільного населення під час війни, передусім, Женевські конвенції про захист жертв війни.

Зосереджується увага на визначенні окремих категорій осіб, які безумовно захищаються нормами міжнародного права.

Зроблено висновок, що захист цивільного населення в умовах збройного конфлікту є завданням не лише кожної з держав, але й повинно регулюватися на міжнародному рівні, що зумовлює вироблення нових способів захисту. Обґрунтовано позицію щодо необхідності відповідності рішень суду про захист цивільних осіб під час війни засадам міжнародного гуманітарного права, а також створення більш ефективних механізмів захисту цивільного населення під час війни.

Гуманітарна основа міжнародного права іманентно не властива класичному міжнародному праву як інструменту врегулювання відносин між державами. І тільки в ХХ столітті, зі зміною сутності міжнародного права, з накопиченням норм, зв'язаних із захистом прав людини, відбуваються якісні зміни в міжнародному праві, часто іменованому «сучасним», спрямовані на підпорядкування міжнародного права гуманістичним засадам. Однак саме в класичному міжнародному праві виникло два самостійних напрями, що відображають найвищою мірою принципи гуманності, – «право Женеві» і «право Гааги». У сучасному міжнародному праві вони входять до складу галузі, тра-

диційно іменованої «міжнародне гуманітарне право». Міжнародне гуманітарне право спрямоване на захист жертв збройних конфліктів.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, міжнародні договори, збройний конфлікт, захист цивільного населення, міжнародний захист цивільного населення в умовах війни, державний захист цивільного населення в умовах війни.

Protchenko Diana. Stages of development of international humanitarian law on the protection of civilians during armed conflicts

International humanitarian law (IHL) is a branch of public international law that is applied during armed conflicts to limit the means and methods of conducting military operations.

This branch of law aims to protect the civilian population from the effects of armed conflict and those who have ceased to participate in hostilities. IHL is designed to limit the consequences of conflicts based on considerations of humanity.

The principle of humanity is the most general principle in international humanitarian law, it unites all provisions into a logically constructed system of norms that are applied during armed conflicts and are closely related to related fields of international law.

The article analyses the international regulation of the protection of the civilian population during armed conflicts. The main international acts on the protection of the civilian population during war are defined, primarily the Geneva Conventions on the Protection of War Victims.

Attention is focused on defining certain categories of persons who are unconditionally protected by the norms of international law.

It was concluded that the protection of the civilian population in the conditions of an armed conflict is a task not only of each of the states, but must also be regulated at the international level, which requires the development of new methods of protection. The position regarding the need to comply with court decisions on the protection of civilians during war with the principles of international humanitarian law, as well as the creation of more effective mechanisms for the protection of the civilian population during war, is substantiated.

The humanitarian basis of international law is immanently not characteristic of classical international law as a tool for regulating relations between states. And only in the 20th century, with the change in the essence of international law, with the accumulation of norms related to the protection of human rights, there are qualitative changes in international law, often called «modern», aimed at subordinating international law to humanistic principles. However, it was precisely in classical international law that two independent directions emerged that reflect the principles of humanity to the highest degree - «Geneva law» and «Hague law». In modern international law, they are part of the branch traditionally called «international humanitarian law». International humanitarian law aims to protect victims of armed conflicts.

Keywords: international humanitarian law, international treaties, armed conflict, protection of the civilian population, international protection of the civilian population in conditions of war, state protection of the civilian population in conditions of war.